

Αλέξανδρος Α. Χρύσης, *Ο Μαρξ της εξέγερσης στον Κήπο του Επίκουρου*, Αθήνα, Εκδόσεις Γκοβόστη, 2003, σ. 168

Ο Μαρξ ως γνωστόν ασχολήθηκε με την επικουρεία φιλοσοφία στη διδακτορική του διατριβή, η οποία είχε ως θέμα τη *Διαφορά της δημοκρατίας και επικουρείας φυσικής φιλοσοφίας* και ολοκληρώθηκε το 1841. Πρόκειται για ένα έργο το οποίο παρουσιάζει ενδιαφέρον τόσο ως νεανικό κείμενο του Μαρξ, επομένως ως σταθμός στη διαμόρφωση της ώριμης σκέψης του, όσο και ως μελέτη που ασχολείται με μια φάση της ιστορίας της αρχαίας ελληνικής φιλοσοφίας. Ενώ όμως, ούτως έχοντων των πραγμάτων, το ενδιαφέρον για τη διατριβή του Μαρξ θα έπρεπε φυσιολογικά να είναι διπλά δικαιολογημένο, με την πάροδο του χρόνου φάνηκε αντιθέτως ότι η διατριβή κατέληξε να είναι διπλά αδικημένη. Από τη μια οι μελετητές του μαρξικού στοχασμού κατά κανόνα την προσπερνούν με σύντομες αναφορές, πιστεύοντας με τον έναν ή τον άλλον τρόπο ότι δεν προέρχεται από τη γραφίδα του «ώριμου» ή «επιστημονικού» Μαρξ (πρβλ. σσ. 25, 31), ενώ από την άλλη οι ιστορικοί της φιλοσοφίας δεν ασχολούνταν μ' αυτήν στον βαθμό που δεν εξυπηρετούσε τα κλειστά σχήματα και τις λογοφανείς τυποποιήσεις τους. Είναι όντως εντυπωσιακή και διαφωτιστική η «ομολογία» του συγγραφέα (σ. 15) πως, μέχρι να πιάσει στα χέρια του μια (κατά τα διασωθέντα μέρη, πρβλ. σ. 75) ολοκληρωμένη έκδοση της διατριβής στην ελληνική γλώσσα μαζί με την κατατοπιστική εισαγωγή και τα σχόλια του Παναγιώτη Κονδύλη (Αθήνα, Εκδόσεις Γνώση, 1983), είχε την

εντύπωση πως επρόκειτο για ένα «κείμενο φιλολογικού χαρακτήρα».

Βεβαίως το ενδιαφέρον του Κονδύλη για το εν λόγω έργο βοήθησε μια αξιοσημείωτη συνέχεια με τη συνοπτική μονογραφία του περί της εν γένει σχέσης του Μαρξ με την ελληνική αρχαιότητα (*Ο Μαρξ και η αρχαία Ελλάδα*, Αθήνα, Εκδόσεις Στιγμή, 1984 / γερμ. *Marx und die griechische Antike*, Χαϊδελβέργη, Manutius, 1987), ενώ από την άλλη και ο Επίκουρος δεν ήταν καθόλου άγνωστος στους προβληματισμένους και κοινωνικοπολιτικά ευαισθητοποιημένους αναγνώστες στην Ελλάδα, χάρη στις παλαιότερες μελέτες του Χαράλαμπου Θεοδωρίδη και του Νίκου Ψυρούκη. Πλην όμως αυτό το τοπίο τής, έστω ενδιαφέρουσας, αποσπασματικότητας πιθανότατα θα εξακολουθούσε να χαρακτηρίζει την εικόνα των σχετικών ερευνών, τόσο στην Ελλάδα όσο και στο εξωτερικό, αν στα τελευταία χρόνια του εικοστού αιώνα δεν ανέκυπτε επιτακτικά η ανάγκη-κριτικού επαναπροσδιορισμού των οραμάτων της κοινωνικής απελευθέρωσης. Κοινωνός αυτής της ανάγκης βρέθηκε να είναι και ο Αλέξανδρος Χρύσης (σσ. 16-17), και δεν είναι καθόλου τυχαίο ότι η δική του αφορμή να εγκύψει εκ νέου στο ακόμη ανεπαρκώς αξιοποιημένο πεδίο της έρευνας γύρω από τη διατριβή του Μαρξ συμπίπτει χρονικά και συγκλίνει επί της ουσίας και με μια ευρύτερη αναβίωση του ενδιαφέροντος γύρω από τη σχέση του Μαρξ με την ελληνική αρχαιότητα – στον αγγλοσαξονικό χώρο και όχι μόνο¹. Αυτή η πιο πρόσφατη συζή-

τηση γύρω από τη σχέση του νεαρού Μαρξ με την ελληνική αρχαιότητα αποτελεί κατά μία έννοια φυσιολογική προέκταση και συμπλήρωμα της ήδη παλαιότερης ενασχόλησης με τις εγγεγραμμένες και νεοεγγεγραμμένες καταβολές του νεαρού Μαρξ.

Ο Αλέξανδρος Χρύσης από τη μεριά του εκκινεί από τη διαπίστωση του Π. Κονδύλη πως η διατριβή είναι «ένα συγγραφικό πόνημα που κινείται στα όρια του φιλοσοφικού και κοινωνικοπολιτικού στοχασμού» (σ. 15). Ας μην ξεχνούμε άλλωστε πως η πλέον καταλυτική συνηγορία υπέρ αυτής της διαπίστωσης προέρχεται από τον ίδιο τον Μαρξ, ο οποίος σε επιστολή του προς τον Λασσάλ με ημερομηνία 21 Δεκεμβρίου 1857 τονίζει ότι η ενασχόλησή του με τη μετα-αριστοτελική και δη την επικούρεια φιλοσοφία δεν οφείλεται τόσο σε φιλοσοφικό όσο σε ένα άλλο ενδιαφέρον, το οποίο δυστυχώς λόγω της φθοράς του χειρογράφου δεν μπορούμε πια να το μάθουμε άμεσα, παρά μόνο να το συναγάγουμε έμμεσα, μη μπορώντας να σκεφτούμε κάτι άλλο πέρα από τα «πρακτικά» ή «πολιτικά» ενδιαφέροντα (σ. 48). Βασίζόμενος σ' αυτή τη διαπίστωση ο συγγραφέας την αξιοποιεί σε δύο επίπεδα, τα οποία βέβαια δύσκολα θα μπορούσαν να διαχωριστούν μεταξύ τους με στεγανό τρόπο: το ένα αφορά την εξέλιξη και ωρίμανση της μαρξικής σκέψης και το άλλο τον τρόπο με τον οποίο αυτή τελικά αφίνει (ή πρέπει να αφήσει) τη σφραγίδα της στους επιγενόμενους.

Ως προς την εξέλιξη και την ωρίμανση της μαρξικής σκέψης η διατριβή πιστώνεται με τον χαρακτήρα ενός «κειμένου καμψής, μάχης και αυτοσυνειδησίας». Κείμενο καμψής καθώς «αποπνέει την αύρα της νιότης ενός πνεύματος που ξεκινά να κατακτήσει τον κόσμο» και σηματοδοτεί τη φιλοσοφική αποκορυστάλωση μιας σειράς υπαρξιακών

αναζητήσεων του νεαρού φοιτητή στο Πανεπιστήμιο του Βερολίνου (σσ. 17-18), αναζητήσεων που είχαν σημαδευτεί από το ερώτημα πώς είναι δυνατόν να πραγματοποιηθεί μια συγκεκριμένη «μετάβαση από το ον στο δέον» (σ. 19). Πρόκειται για αναζητήσεις που τροφοδοτήθηκαν κυρίως από την εγγεγραμμένη φιλοσοφία, η οποία αποτέλεσε επίσης και το όχημα υπέρβασής τους, παρέχοντας στον Μαρξ τη δυνατότητα κατάκτησης ενός φιλοσοφικού ρεαλισμού (σ. 20), όπως επίσης και τη συνείδηση πως ανήκει ο ίδιος στο ευρύτερο κλίμα των επιγόνων μιας μεγάλης φιλοσοφίας.

Μέσα σ' αυτό το κλίμα αναφέρεται η θεμελιώδης ανάγκη αυτοπροσδιορισμού του νεαρού Μαρξ, η οποία θα ευνοήσει την ενασχόλησή του με μια φιλοσοφία που αναπτύχθηκε, τηρουμένων των αναλογιών, ως ένα από τα διάδοχα σχήματα μιας άλλης μεγάλης φιλοσοφίας και συγκεκριμένα της αριστοτελικής (πρβλ. σσ. 27-28 και 56-57, 78-79). Η διατριβή αναδεικνύεται ως κείμενο μάχης, καθώς στον Επίκουρο ο Μαρξ βρίσκει έναν αποτελεσματικό σύμμαχο στον αγώνα του εναντίον του αγνωστικισμού, του «επιστημονισμού» και υπέρ μιας φιλοσοφίας που προβάλλει ως το κατεξοχήν πεδίο βίωσης της ελευθερίας, ενώ στο επίκεντρο της διατριβής βρίσκεται και η εναντίωση προς έναν σκληρό και άκαμπτο ντετερμινισμό, στον οποίο προσέφερε, σύμφωνα με την ανάγνωση του Μαρξ, ευνοϊκό πεδίο ο Δημόκριτος (σ. 23). Η ρηξικέλευθη ανάγνωση της επικούρειας φιλοσοφίας από τον Μαρξ την αναδεικνύει όχι πλέον ως έκφραση της παρακμής του κλασικού μεγαλείου της αθηναϊκής φιλοσοφίας, αλλά ως περαιτέρω καλλιέργεια και αναβάθμιση της σωκρατικής υποκειμενικότητας (σ. 90). Τέλος η διατριβή χαρακτηρίζεται ως κείμενο αυτοσυνειδησίας, καρπός της αναμέτρησης

του Μαρξ με «θεμελιώδη ανθρωπολογικά και οντολογικά ερωτήματα, όπως αυτά της ελευθερίας και του χρόνου, αλλά (...) και εκείνα του θανάτου και του φόβου που δοκιμάζει ο άνθρωπος μπροστά στο άγνωστο» (σ. 25). Για τον αναγνώστη τού σήμερα η διανοητική κληρονομιά του νεαρού Μαρξ οφείλει να ενταχθεί πρωτίστως στην προβληματική περί της σχέσης ελευθερίας και αναγκαιότητας (σ. 155).

Για τη διαμόρφωση της σκέψης του Μαρξ πολλά στοιχεία θεωρούνται σήμερα γνωστά με αξιόπιστο τρόπο, ενώ πολλά ακόμη είναι συνυφασμένα με ερμηνείες δοκιμασμένες και καθιερωμένες. Ιδιαίτερη σημασία όμως παρουσιάζει σ' αυτό το πλαίσιο η διαπίστωση του συγγραφέα πως ο Μαρξ έως σήμερα μάλλον έχει αδικηθεί από τις κυρίαρχες ερμηνείες και τους επίσημους «μαρξισμούς». Η γόνιμη ερμηνευτική πρόταση του Αλ. Χρύση είναι να ιδωθεί το μαρξικό έργο με ενιαίο τρόπο, με ιδιαίτερη έμφαση στη διατριβή και τα παρισινά *Χειρόγραφα*, κάτι που μπορεί να ευνοήσει την ανάγνωση του Μαρξ ως δημιουργού «μιας φιλοσοφικής ποιητικής» (σ. 29). Με αυτό τον τρόπο επιτυγχάνεται μια ουσιαστική σύζευξη δύο συνιστωσών της μαρξικής σκέψης, οι οποίες σπανίως συσχετίζονται: το μαρξικό έργο φωτίζεται ιδιαίτερα, όταν ερμηνεύεται ως συνδυασμός και συγχώνευση διαφωτιστικών και ρομαντικών καταβολών, με ανάγλυφη ενσάρκωση στη μορφή του Προμηθέα (σσ. 40-41, 54-55), ενώ η μαρξική φιλοσοφική ποιητική εφαρμόζόμενη στο σήμερα θα σήμαινε τον σύμφωνο με το πνεύμα του Μαρξ συνδυασμό μεταξύ ορθολογικότητας και οράματος (πρβλ. σσ. 45, 160). Στο επίκεντρο αυτού του ερμηνευτικού προσανατολισμού βρίσκεται όχι απλώς η υποψιασμένη ανάγνωση, αλλά η ενεργοποίηση της υποψίας ως φιλοσοφι-

κής κατηγορίας, μέσα από την οποία μπορούν να νοηματοδοτηθούν και να ανατροφοδοτηθούν τα οράματα (σσ. 29, 31, 154-155, 160).

Σ' αυτό το σημείο αποκρυσταλλώνεται και η πρακτική έκφραση της σημερινής πρόσληψης του Μαρξ, μιας πρόσληψης που κατά τον Αλ. Χρύση οφείλει να ανταποκρίνεται στις αγωνίες των ανθρώπων που εξ αντικειμένου μπορούν να προσεγγίσουν την ανάγκη απελευθερωτικής-επαναστατικής πράξης. Η εναρμόνιση της θεωρίας με τις ανάγκες απελευθερωτικής-επαναστατικής πράξης αποτελεί ένα θεμελιώδες διακύβευμα, η νομιμοποίηση του οποίου προκύπτει άμεσα από τις προτεραιότητες του μαρξικού στοχασμού, ενώ η συγκεκριμενοποίησή του προϋποθέτει σύνθετες διαδικασίες εννοιολογικών επεξεργασιών και διαμεσολαβήσεων, όπου πρέπει να κυριαρχεί το μέλημα της σύλληψης όχι μόνον των αναλογιών αλλά και της διαφορετικότητας των εποχών (πρβλ. σ. 129). Ο Αλ. Χρύσης διατυπώνει μια ξεκάθαρη θεωρητική πρόταση προς την κατεύθυνση αυτής της συγκεκριμενοποίησης. Ακολουθώντας τον Αλτουσέρ όχι ως προς τις μεθοδολογικές του αφετηρίες αλλά μόνον ως προς το συμπέρασμα, εισάγει προς συζήτηση την ανάδειξη ενός υλισμού του αστάθμητου. Ο υλισμός του αστάθμητου, ο οποίος προεικονίζεται στην *έκκλιση* ή *clinamen* του Επικούρου, δηλ. στην (ενδεχόμενη) απόκλιση των ατόμων από την αυστηρά κατακόρυφη κίνηση, βλέπει το αναγκαίο όχι στο πλαίσιο μιας αδήριτης τελεολογίας, αλλά πρωτίστως ως συνάντηση ενδεχομένων. Με αυτό τον τρόπο επιτρέπει ένα φρέσκο ξανακοίταγμα πολλών θεμελιωδών φιλοσοφικών κατηγοριών προς όφελος της κατηγορίας της ελευθερίας και, ακόμη, μια διαφορετική, πλουραλιστική και δημιουργικά αιρετική θεώρη-

ση της ιστορίας της φιλοσοφίας (ιδίως αν αναλογιστούμε ότι σ' αυτό το θεωρητικό περιβάλλον λειτουργεί ως συνομιλητής ο Μάρτιν Χάιντεγκερ, σσ. 155-157).

Πρόκειται για μια πρόταση με την οποία κάθε άλλο παρά μπορούν να κλείσουν οι πολλές συνεχιζόμενες αναζητήσεις του παρόντος στο φως της κληρονομιάς του παρελθόντος. Άλλωστε η ίδια η ανάδειξη κατηγοριών όπως το αστάθμητο, η υποψία, η απόκλιση και ο αυτοσχεδιασμός αποκλείουν σαφώς τον όποιο δογματισμό και την όποια τυποποίηση. Ανεξάρτητα όμως από το πώς διάκειται κανείς απέναντι σ' αυτή την πρόταση ως προς τις θεωρητικές καταβολές και προτιμήσεις του, πρέπει να της αναγνωρίσει ότι στην παρούσα μονογραφία μπορεί να μην αναπτύσσεται εις βάθος, κάτι που θα ξέφευγε άλλωστε από το βεληνεκές του έργου, καταφέρνει όμως να αναπτυχθεί με συνέπεια σε πολλά και διαφορετικά επίπεδα ανάλυσης, ξεκινώντας από την κατάδειξη της ιδιαιτεριότητας του επικούρειου ατομισμού, προχωρώντας στην ανασύνθεση του διανοητικού κόσμου του νεαρού Μαρξ και φτάνοντας στη σχηματική μιας απόπειρας συνάντησης με τις θεωρητικές ανάγκες που κληροδότησε στο σήμερα η ανάπτυξη της θεωρίας και η συσσωρευμένη πολιτική πείρα των τελευταίων δύο αιώνων. Ο Αλ. Χρύσης μιλά για τον «επικούρειο Μαρξ» πείθοντας τον αναγνώστη ότι δεν αναφέρεται απλώς στον ερμηνευτή του Επίκουρου, ούτε στον νεαρό διανοητή που στο φόντο των «δικών του», εγγελιανής και νεοεγγελιανής προέλευσης, προβληματισμών βρήκε σύμμαχο έναν αρχαίο φιλόσοφο (πρβλ. σσ. 128-130). Αντιθέτως ο επικούρειος Μαρξ είναι μια εν γένει πνευματική και πρακτική στάση που διαπερνά την ιστορία της φιλοσοφίας –όχι μόνον τον ίδιο τον Μαρξ– και απολήγει στις σημερι-

νές απόπειρες αναμόρφωσης του Είναι με βάση το δέον. Σ' αυτό το πλαίσιο ως σύμμαχοι ή έστω συμπαραστάτες του σημερινού φιλοσοφούντος προσφέρονται τόσο ο Επίκουρος όσο και ο Μαρξ.

Η διατριβή του Μαρξ, τονίζει ο συγγραφέας, αποτελεί μια φάση μόνο της διάβιου αναπτυχθείσας σχέσης του Μαρξ με την αρχαία Ελλάδα, μιας σχέσης που εκτυλίχθηκε, όπως έχει αποφανθεί ερμηνευτικά ο Π. Κονδύλης, σε τρία επίπεδα: ένα φιλοσοφικό-αισθητικό, ένα ιστορικό-κοινωνιολογικό και τέλος ένα φιλοσοφικοϊστορικό «όπου συντίθενται διαλεκτικά οι δύο προηγούμενες προσεγγίσεις» (σσ. 50-51). Η διατριβή ανήκει στο πρώτο επίπεδο, ενώ στοιχεία του περιεχομένου της είναι εν σπέρματι παρόντα ή παραπέμπουν έμμεσα σε όσα διαλαμβάνονται στο μαρξικό έργο αναφορικά προς τα άλλα επίπεδα. Η αρχαιογνωσία του Μαρξ παρουσιάζει το σημαντικό πλεονέκτημα ότι συνδυάζει μια βαθιά γνώση των πηγών με μια φιλοσοφική στάση που όχι απλώς χαρακτηρίζεται από ορθολογικότητα, αλλά και από μια βαθιά πεποίθηση πως είναι «δυνατή η αξιοποίηση τέτοιων κορυφαίων πολιτιστικών στιγμών του ανθρωπίνου γένους στον αγώνα εναντίον εκείνων των δυνάμεων που εξακολουθούν να απεργάζονται την πνευματική, και όχι μόνο, υποταγή του» (σ. 51). Με αυτό τον τρόπο συνοψίζεται η διπλή γοητεία της σχέσης του Μαρξ με την αρχαία Ελλάδα, μια γοητεία που βρίσκει στη μονογραφία του Αλ. Χρύση μια έκθεση αντάξια του εσωτερικού της πλούτου. Ο συγγραφέας μάς πείθει τελικά ότι ο επικούρειος Μαρξ δικαίως παρωθεί ή μπορεί να παρωθήσει σε περαιτέρω έρευνες, γόνιμες για όσους ενδιαφέρονται να καταστήσουν ελκυστική την κληρονομιά του παρελθόντος, αλλά και για όσους στην εν γένει πρακτική τους δια-

κατέχονται από αγωνία και ευαισθησία για τη σημερινή τύχη του ανθρώπου.

Γιώργος Ηλιόπουλος

Σημείωση

1. Πβλ. G. Iliopoulos, «griechische Antike», στο *Historisch-kritisches Wörterbuch des Marxismus*, Αμβούργο, Argument, 2001, στ. 977-984.